

ІННОВАЦІЙНИЙ СТАТУС УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТИ: ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ДИСКУРС

Лариса Семеновська

ІННОВАЦІЙНИЙ ХАРАКТЕР ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ М. ОСТРОГРАДСЬКОГО

Своєчасне реагування педагогічної теорії і освітньої практики на соціально значущі виклики часу актуалізують потребу творчого використання ідей, які витримали перевірку історичним досвідом і водночас мають новаторський характер. Універсальним засобом реалізації цього стратегічного орієнтиру є дослідження й актуалізація кращих вітчизняних історико-педагогічних здобутків в умовах інноваційного розвитку освіти України.

Оцінюючи з позицій сучасної науки надбання видатного вченого і педагога М. Остроградського, ми повинні акцентувати увагу на тому, що дослідники, які займаються проблемою педагогічних інновацій (А. Бойко, Л. Вашенко, Н. Дічек, М. Кларін, В. Кремень, О. Сухомлинська та ін.), підкреслюють їх історичну зумовленість. Так, М. Кларін зауважує: «Категорія новизни відноситься не лише (й не стільки!) до часу, а скільки до якісних ознак змін» [3, с. 5]. А. Бойко проводить думку, що «... справжньою новацією може й не бути нове лише за хронологією. Головним є не час його виникнення, а те, як новація служить практиці, підвищенню якості навчання чи виховання, соціальним цілям і цінностям» [1, с. 29]. Тож вказане надає підстави для обґрунтування інноваційного спрямування ідей М. Остроградського.

Ідея щодо визначальної ролі освіти у соціально-економічному та культурному розвитку суспільства. У сучасних умовах зростання кризових явищ у житті суспільства – екологічних, інформаційних, демографічних, національних та інших – людство свідомо звертається до прогностичної і випереджувальної функцій освіти. Не випадково ХХІ ст. проголошено ЮНЕСКО «століттям освіти». Сьогодні аксіоматичною є думка, що без фундаментальної освіти неможливо реалізувати особистість, побудувати державу. Лише рівень освіченості громадян визначає місце держави у світовому товаристві й розвитку цивілізації. Саме тому актуально звучить думка М. Остроградського про визначальну роль освіти, зокрема технічної, у соціально-економічному та культурному розвитку суспільства, необхідності її розбудови для прогресу людства й держави: «...за допомогою освіти формується вся система виробництва. Це та елементарна істина, повторювати яку ніколи не завадить. Технічна освіта є наймогутнішим важелем, який треба пускати в хід, щоб активізувати розвиток сільського господарства і промисловості» [6, с. 47].

Аналіз наукової літератури показав, що ця теза М. Остроградського отримала розвиток у сучасних наукових дослідженнях (В. Андрущенко, В. Кремень, В. Луговий, О. Савченко, О. Сухомлинська та ін.). Учені доводять, що система освіти є одним із найважливіших соціальних інститутів у будь-якому суспільстві, а її становище, ефективність функціонування, значимість у суспільстві виступають показниками рівня розвитку суспільства й держави. Освіченість нації науковці розглядають у широкому розумінні, тобто як джерело її консолідації й саморозвитку. Виходячи з цього, дослідники обґрунтовують нову парадигму вітчизняної освіти, що орієнтується на новий тип гуманістично-інноваційного розвитку, конкурентоспроможність у європейському та світовому просторах, виховання покоління молоді, яке буде захищеним і мобільним на ринку праці, здатним здійснити особистісний духовно-світоглядний вибір, матиме необхідні компетентності для навчання впродовж життя.

Ідея неперервної освіти (освіти впродовж життя) також висловлювалася в свій час М. Остроградським. Учений зазначав: «Освіта припиняється тільки з припиненням життя. Щоденно дізнаєшся про щось нове, відриваєшся від своєї звичайної роботи, роблячи щось інше. І тільки дурень може вважати: з досягненням певного стану немає більше нічого, що було б корисно вивчати» [6, с. 50]. У наш час ця думка є надзвичайно актуальною. Новітні реалії – зростання соціальної ролі особистості, гуманізація й демократизація суспільства, інтелектуалізація праці, швидка зміна техніки й технології в усьому світі – вимагають створення умов, за яких народ України став би нацією, яка постійно навчається впродовж усього життя.

У добу інноваційного розвитку українського суспільства Концепція неперервної освіти стає визначальною. У руслі ідей М. Остроградського здійснюється державна політика, що спрямована на досягнення неперервності освіти як однієї з провідних її характеристик з урахуванням світових тенденцій, соціально-економічних і культурно-технологічних змін. Значна увага приділяється розробці проблеми освіти дорослих. У цьому напрямі плідно працюють українські вчені (О. Козлова, Л. Лук'янова, С. Клепко, А. Сбруєва, М. Степаненко та ін.). В. Кремень зазначає: «Людина розумна у XXI столітті – це людина, що постійно навчається. Людина, для якої отримання знань стає сутнісною рисою способу життя. Перед сучасною освітою, а особливо вищою, все більше актуалізується завдання ввести молоду людину в ситуацію самостійного оволодіння новими знаннями та інформацією, навчити навчатися, виробити потребу в навчанні впродовж життя» [4, с. 6].

М. Остроградський доводив *ідею оновлення змісту освіти на засадах інтеграції наукового знання*. У зв'язку з цим він підкреслював системоутворювальний характер дидактичного змісту навчальних дисциплін. Такий підхід ученого був зумовлений тим, що він розглядав навчальну дисципліну як науково й педагогічно опрацьовану систему, яка відповідає можливостям учнів певного віку й підводить їх до розуміння основ сучасної науки. Він був переконаний, що у кожному навчальному предметі учень пізнає, усвідомлює і міцно засвоює певну кількість головних ідей, що пронизують увесь її науковий зміст, пов'язують найбільш суттєві факти й узагальнення у єдину логічну систему. М. Остроградський писав: «Знайте небагато, якщо ви не маєте сил знати більше, але знайте добре те,

що вивчили» [6, с. 49]. Наскрізні, провідні ідеї в міру засвоєння навчальної дисципліни стають власними думками учнів. Навколо цих ідей групуються деталі, часткові факти, події, оцінки. Так, наприклад, у курсі математики до числа провідних учених відносив ідею математичної символіки як засобу пізнання об'єктивного світу. У фізиці вчений виділяв ідеї єдності й взаємозв'язку матеріального світу, закони пізнання та усвідомлення його нескінченності, використання фізичних закономірностей у сучасних технологіях та організації виробництва. Тож М. Остроградський був свідомий того, що сутність освіти полягає в тому, щоб учні отримували низку системно й логічно побудованих основних ідей, які визначають їхній світогляд, активно використовуються у пізнавальній та практичній діяльності, забезпечують можливість неперервної освіти.

М. Остроградський одним із перших висунув *ідею інтеграції наукових знань, яка полягала в органічному поєднанні найбільш важливих ідей, фактів, узагальнень суміжних наук у єдиному навчальному предметі*. Цінність інтеграційного підходу до визначення змісту освіти педагог убачав у тому, що він виявляє різні зв'язки між предметами, властивостями, процесами, способами поведінки, відтак, є основою для забезпечення цілісності сприйняття учнями оточуючого світу. Таке оптимальне оволодіння знаннями на основі інтеграційних принципів у науці, культурі й соціумі вчений уважав досить ефективним і прагнув досягти успіху шляхом запровадження інтегрованих курсів, які об'єднують різноманітні знання навколо певного поняття. М. Остроградський переконував, що пізнання ґрунтується на уявленні про єдність світу й розвивається у напрямі поглибленого, диференційованого предметного розгляду змісту освіти, а від предметного засвоєння – шляхом установаження міжпредметних зв'язків і вивчення інтегрованих курсів – до пізнання світу в його природному стані єдності й взаємозв'язку.

Виходячи з цього, він зазначав, що наскрізні системоутворювальні ідеї проходять крізь математику, фізику, астрономію, хімію, механіку, креслення, матеріалознавство, основи технології. Вони, на думку М. Остроградського, утворюють у свідомості учнів єдину картину світу, сприяють формуванню цілісного світосприйняття. Так, наприклад, він пропонував збагатити зміст математичних дисциплін шляхом поєднання його з основами матеріалознавства, креслення й технології виробництва, викладаючи одночасно «поняття про геометричні форми і про деякі властивості матерії» [6, с. 52]. Тож, такі диференційовано об'єднані дисципліни вчений розглядав як концептуальний каркас сучасного наукового знання у його єдності зі сферою суспільного життя людини.

У наш час проблема вдосконалення змісту освіти розробляється у працях Л. Гриневич, В. Кременя, О. Овчарук, В. Огнев'юка, О. Савченко, О. Топузова, А. Хуторського та ін. Певною мірою ідеї М. В. Остроградського співзвучні сучасному баченню важливості формування ключових (універсальних) компетентностей.

Дослідження установлено, що вчений розвивав *ідею спрямування змісту освіти на практичну діяльність людини*. Виходячи з твердого переконання, що метою освіти є підготовка молоді до майбутньої життєдіяльності, М. Остроградський наголошував на необхідності встановлення зв'язку між дидактичним змістом навчальних дисциплін і реаліями людського життя, практикою

оновлення суспільства. Такий взаємозв'язок має забезпечуватися демонстрацією життєвої важливості загальноосвітніх знань, що підлягають засвоєнню, виявленню їх здатності пояснити закономірності оточуючого світу. У зв'язку з цим учений висловлював своє критичне ставлення до вирішення цієї проблеми у сучасній йому системі освіти: “Дійсно, на уроках з арифметики, алгебри й геометрії ніщо не нагадує про насущну необхідність вивчення цих предметів для практичного життя” [6, с. 46]. Тож, практичний зв'язок змісту освіти з життям він закликав здійснювати двома шляхами: 1) використання учнями набутих знань у подальшій навчальній діяльності; 2) реалізація теоретичних знань учнів у практичних уміннях та навичках.

Зазначимо, що однакові за темою лекції відрізнялися за дидактичним змістом у відповідності до професійного спрямування студентів. Наприклад, у контексті вищої математики для майбутніх офіцерів він пояснював прикладні питання балістики чи тактики, а майбутнім інженерам окреслював шляхи розв'язання конструкційних технічних проблем.

Значна увага М. Остроградського приділялася обґрунтуванню *ідеї важливості формування пізнавального інтересу особистості*, розробці питанню мотивації навчальної діяльності. Головним чинником стимулюючо-мотиваційної сфери учнів, на думку вченого, є пізнавальний інтерес. Він зазначав: “Зацікавити дитячий розум – це одне з головних положень нашої доктрини, і ми нічим не знехтуємо, щоб прищепити учням смак (навіть пристрасть) до навчання” [6, с. 47]. Обґрутовуючи важливе значення пізнавального інтересу в процесі навчання, вчений звертав увагу на те, що під його впливом активізуються психічні процеси й пізнавальна діяльність, які лежать в основі творчої, пошукової і дослідницької діяльності. Під впливом пізнавального інтересу активніше протікає сприйняття, усвідомлення й засвоєння навчального матеріалу, стає пильнішою увага, активізується пам'ять, інтенсивніше працює уява. Тож, саме пізнавальний інтерес є стимулом продуктивної навчальної діяльності, творчого наукового пошуку. М. Остроградський підкреслював такий взаємозв'язок: пізнавальний інтерес сприяє більш тривалому й інтенсивному протіканню пізнавальної діяльності, підживлює її енергетичні ресурси; у свою чергу, успішна пізнавальна діяльність зміцнює пізнавальний інтерес. Виходячи з такого розуміння важливості вирішення проблеми мотивації навчання, вчений піддав критиці сучасну йому систему освіти: “Викладачі гімназій, ліцеїв і військових шкіл зізнаються, що вони читають лекції більше для стільців, ніж для уважних, допитливих і розумних учнів... Ніщо не вказує на насолоду, яку відчують люди, для яких вивчення цих дисциплін пов'язане з обраною ними професією” [6, с. 46].

Крім цього, він підкреслював, що вже на початковому етапі освіти в учнів зникає зацікавленість, позитивне ставлення до пізнавальної діяльності, якщо зміст матеріалу штучно ускладнений, не враховує їхні індивідуальні й вікові особливості: “Безрадісна, нудна, дратівлива робота – ось, що ми маємо на початку вивчення основ наук” [6, с. 46]. Тож, у такому випадку в учнів виникає нудьга, антипатія до навчання, жах перед вивченням незрозумілих наукових дисциплін. “Поставимо себе на місце матері, котра повинна віддати вчителям свою дитину... Їй повідомляють, що її синок незабаром вивчатиме Геометрію, Алгебру, Хімію,

Мінералогію і т. д. Ці слова провіщають жахливі труднощі, і першим порухом матері буде обняти свою дитину, щоб захистити її від подібного майбутнього... Вона боїться лише за розумовий розвиток свого сина” [6, с. 45].

Відтак, вирішення цієї проблеми вчений убачав у приведенні змісту наукової галузі до педагогічно доцільного змісту навчальної дисципліни, що відповідає загальнодидактичним вимогам доступності, врахування індивідуальних і вікових особливостей: “Ми пропонуємо викладати елементи наук у найбільш простому вигляді, скажімо навіть, у менш науковому, найбільш популярному, пристосованому для дітей” [6, с. 47]. Одночасно з цим, М. Остроградський зауважував, що не слід підживлювати розум учнів виключно легкою їжею у привабливих формах, недоцільно занадто спрощувати зміст і полегшувати процес отримання знання. Викладання повинно відбуватися на пошуковому рівні, викликати розумову активність учнів, а навчальний матеріал має приваблювати розум учнів, захоплювати їх. Учений проводив думку: “...треба повністю оволодіти увагою учнів, спрямовуючи її, але за умови, щоб поступово зростала сила суджень, щоб не виникало ні втоми, ні відрази...” [6, с. 49]. Одним із найефективніших засобів підживлення навчального інтересу й пізнавальної активності учні та студентів М. Остроградський уважав гумор.

Творчість ученого становить значний науковий інтерес також з огляду на його методичні знахідки. Передусім варто позитивно оцінити доробок М. Остроградського щодо *створення та використання політехнічних синоптичних і політехнічних таблиць*.

З метою удосконалення дидактичного забезпечення навчального процесу М. Остроградський разом із французьким колегою А. Блумом звертався до проблеми розробки й видання комплексу “Політехнічних таблиць” – своєрідної енциклопедії точних та основних технічних наук. “Щоб знання учнів були упорядкованими... ми рекомендуємо користуватися синоптичними таблицями... Це будуть дуже короткі резюме того, що вони знають...”. Про широту задумів учених свідчить програма, розроблена ними. Таблиці повинні були охоплювати великий обсяг теоретичного матеріалу за такими науковими галузями: історія і бібліографія, настанови для вивчення наук, основи точних наук, основи дослідних наук, вища математика й механіка, метеорологія та фізична географія, геологія та мінералогія, будівельне мистецтво, портові споруди, залізничні споруди, влаштування міст, військове та морське мистецтво, гірське мистецтво, землеробство та харчова промисловість, архітектура, промислова механіка” [6, с. 217]. Видання цих таблиць мало й іншу мету – розповсюдження наукового знання серед широких кіл суспільства. Таке прагнення М. Остроградського зумовлювалося твердим переконанням, що освіта є головним чинником соціально-культурного та економічного розвитку. Але із запланованих ними 340-380 таблиць упродовж 1861 р. було видано лише 11, що присвячувалися конспективному викладу арифметики, початкової геометрії, фізиці, нарисній геометрії.

“Візьмемо для прикладу геометрію: в центрі синоптичної таблиці знаходяться основні фігури, розташовані в порядку і послідовно у прямокутній рамці. Навколо цієї рамки написані основні визначення, виміри плоских фігур і простіших тіл. Ось усе, що необхідно для того, щоб зафіксувати назавжди в пам'яті заняття, проведене на першому ступені навчання з геометрії. Дитина, у

якої перед очима буде перша таблиця, яку вона замалювала два або три рази, потім відтворила в пам'яті... запам'ятає назавжди те, що вона вчила” [6, с. 48]. У результаті навчальний матеріал запам'ятовується свідомо, міцно, а відтворюється швидко, без надмірних зусиль. Ідея вченого через багато років була підхоплена видатним педагогом В. Шаталовим і реалізована шляхом використання “опорних конспектів”.

Вихованці вченого згадували мнемонічні прийоми, що використовувалися М. Остроградським із метою підвищення ефективності навчального процесу. Так, при викладанні курсу балістики він зазначав: “У нас є сім формул, якими ми будемо користуватися, назвемо кожну з них іменем видатного полководця, яких теж було сім“. На подальших лекціях він так і називав їх: “Візьмемо Юлія Цезаря! Візьмемо Анібала! Візьмемо Наполеона” і т. д., при цьому він доречно розповідав факти з життя Наполеона” [7, с. 395].

Розвиток інтелектуальних здібностей дитини М. Остроградський пропонував здійснювати на основі творчої праці в майстерні. Учений писав: “Якщо ми помічаємо, що діти тільки-но починають читати, то ми відразу ж озброюємо їх інструментами для ручної праці”. Учений підкреслював творче спрямування праці дітей, праці, що заохочувала учнів до здобуття теоретичних знань і водночас розширювала життєвий досвід, розвивала здібності й індивідуальні схильності вихованців, формувала характер і вольові якості. М. Остроградський переконував, що на основі творчої праці в майстерні учень здатний досягти рівня повної грамотності у читанні, письмі, лічбі та кресленні.

Згідно з пропозицією М. Остроградського, дитина починає навчання з семирічного віку. Значну частину навчального часу вона проводить у майстерні, займаючись ліпленням із глини, вирізуванням із картону та деревини літер, цифр, геометричних моделей і т. ін. У процесі занять у майстерні учні оволодівають головним засобом пізнання – умінням спостерігати: “Діти мало привчені спостерігати. Взагалі, вони дивляться, не бачачи; слухають, не чуючи; говорять, не знаючи. На жаль, майже всі чоловіки й жінки як діти” [6, с. 47]. Тож, на основі сприйняття й спостереження дитина створює чіткі уявлення про матеріали та інструменти, що її оточують. Із цих елементарних операцій складається початковий ступінь процесу пізнання. На наступному етапі навчання відбувається абстрагування від певних речових образів – зображення на папері й розгляд їх у різноманітних поєднаннях, тобто дитина навчається писати, читати, рахувати. На основі конкретних сприйнятів, отриманих у процесі творчої праці, вона ближче знайомиться з початковими положеннями геометрії, фізики, матеріалознавства тощо. У результаті проходження другої ланки дитина, як зазначав учений, отримує певний обсяг зрозумілих і усвідомлених політехнічних знань, умінь, навичок. У цей час формуються уявлення про геометричні форми та їх обчислення; вміння накреслити геометричні фігури з допомогою лінійки та циркуля, зобразити план місцевості; дитина оволодіває певною сумою фізичних та технічних відомостей: розрізняє поняття ковкості, в'язкості, текучості матеріалів, розуміє основні найпростіші явища електрики, світла, тепла і т. д.

Проведене дослідження свідчить, що за ініціативи М. Остроградського відбулося впровадження в навчальних закладах посади репетитора з метою надання індивідуальної допомоги слабким студентам. У наш час цей педагогічний

феномен певною мірою розробляється дослідниками тьюторської технології, засобів індивідуалізації навчально-виховного процесу. Серед них Н. Дем'яненко, Т. Дороніна, В. Кремень, О. Топузов, Е. Панасенко та ін.

Інноваційний вектор розвитку відрізняє й практичний досвід М. Остроградського, зокрема зусилля вченого щодо заснування наукової школи. Так характерними її ознаками можна по-праву вважати: 1) високу мобільність розробки проблем першочергової важливості; 2) гнучкість у виборі тематики досліджень; 3) подолання рубежів певної наукової галузі й здійснення наукового пошуку поза межами математичних дисциплін.

Г. Паукер згадував: “Центром гуртка і головою наших щотижневих загальних зборів був М. Остроградський, який любив у вільний час жваву бесіду з молоддю. Як сприятливо повинен був відобразитися на нас цей близький зв'язок із таким першорядним подвижником європейської науки” [2, с. 573].

Точкою опори у побудові роботи зі студентами для М. Остроградського був демократичний стиль взаємовідносин у системі “вчитель – учень”, використання великого потенціалу особистого прикладу в науково-дослідницькій роботі. Учений не соромився виявляти прихильність до найкращих учнів, яких він називав “Архімедами”, “Ньютонами”, “Геометрами” [8, с. 287]. Вихованці М. Остроградського згадують про його систему оцінювання, що мала гуманний характер: “... Остроградський не викликав до дошки сам, він надавав можливість відповідати бажаним. Тому виходили тільки ті, хто добре підготувався. Якщо все ж таки відповідь була невдалою, тоді незадоволений отриманою оцінкою міг вийти для відповіді в другий і третій раз, у такому випадку з усіх балів вираховувався середній” [2, с. 580]. Таким чином, аналіз методів та форм організації підготовки молоді до наукового пошуку дає підстави виділити такі новації у досвіді М. Остроградського, що надали можливість ученому внести суттєві зміни у діяльність викладачів і студентів як суб'єктів навчальної діяльності: 1) активний інтерес і уважне ставлення до роботи самостійно мислячих студентів; 2) забезпечення умов для свободи думок і висловлювань; 3) стимулювання неординарних підходів і нестандартних рішень; 4) демократичний стиль взаємовідносин, 5) використання потенціалу особистого прикладу в науково-дослідній роботі; 6) гуманна система оцінювання.

Отже, у ході дослідження встановлено, що педагогічні ідеї М. Остроградського як смислотворче відображення фундаментальних здобутків і прогресивного досвіду діяльності за критеріями актуальності й відповідності часові, гуманності й спрямованості на особистість, відповідності загальним тенденціям розвитку національної системи освіти, ефективності в сучасних умовах і реальної перспективності результату мають винякову цінність для подальшого інноваційного розвитку освіти України.

Список використаної літератури

1. Бойко А. М. Упровадження педагогічної інноватики в практику виховної діяльності загальноосвітніх навчальних закладів : монографія / А. М. Бойко; Полт. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. – Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2011. – 384 с.
2. Воспоминания Эвальда // Исторический вестник. – 1895. – Т. 61. – С. 573–598.

3. Кларин М. В. Инновации в мировой педагогике: обучение на основе исследования, игры и дискуссии / М. В. Кларин. – Рига : НПЦ «Эксперимент», 1995. – 176 с.
4. Кремень В. Інноваційна людина: Україна на шляху європейської інтеграції / В. Кремень. – К. : Агора. – 2007. – С. 6–7.
5. Марон И. А. Академик М.В. Остроградский как организатор преподавания математических наук в военно-учебных заведениях России / И. А. Марон // Историко-математические исследования. – М. : Гостехиздат, 1950. – Вып. 3. – С. 197–343.
6. Остроградський М. В., Блум І. А. Роздуми про викладання / М. В. Остроградський // Постметодика. – 1996. – № 2. – С. 44–54.
7. Панаев В.А. Воспоминания / В. А. Панаев // Русская старина. – 1893. – № 7-8-9. – С. 63–89; 395–412; 539–568.
8. Прудников В. Е. Четыре письма к М.В. Остроградскому / В. Е. Прудников // Историко-математические исследования. – М. : Государственное издательство технико-теоретической литературы, 1956. – Вып. 9. – С. 716–719.
9. Семеновська Л. А. Остроградський М. В. // Персоналії в історії національної педагогіки. 22 видатних українських педагоги : Підручник / А. М. Бойко, В. Д. Бардінова та ін.; під заг. ред. А. М. Бойко. – К. : ВД “Професіонал”, 2004. – С. 37–70.
10. Семеновська Л. А. Остроградський Михайло Васильович (1801–1862) / Л. А. Семеновська // 25 видатних українських педагогів : підручник / за ред. А. М. Бойко; Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка, 2016. – С. 41–59.
11. Семеновська Л. А. Педагогічні ідеї та діяльність М.В.Остроградського в закладах вищої освіти (кінець 20-х – початок 60-х рр. XIX ст.) : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.01 / Л. А. Семеновська; АПН України; Ін-т вищ. освіти. – К., 2005. – 20 с.
12. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / О. В. Сухомлинська. – К. : АПН, 2003. – 68 с.

Людмила Штефан

ІННОВАЦІЙНИЙ ХАРАКТЕР СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПОГЛЯДІВ А. С. МАКАРЕНКА

Як свідчить аналіз творів ученого та архівних даних, Антон Семенович зробив вагомий внесок не тільки в соціально-педагогічну практику, але й у розробку соціально-педагогічної теорії. Сам учений був глибоко переконаний в тому, що соціально-педагогічна теорія повинна розвиватися в залежності від потреб практики. «Теорію, – пише автор, – необхідно вилучити із усієї сукупності реальних явищ...» [4, т.3, с.15]. Взагалі під соціально-педагогічною наукою А. Макаренко розумів науку про соціальне виховання, яке зводив до широкої системи соціальних впливів. Науковець справедливо стверджував, що «людина виховується цілим суспільством» [4, т.1, с.166].

Інноваційність соціально-педагогічних поглядів Антона Семеновича полягає і у визначенні ним зв'язків соціальної педагогіки з іншими науками, зокрема, з психологією та правознавством, у розширенні завдань соціальної педагогіки як науки (виховання бездоглядних дітей, розробка ефективних методів і форм соціально-педагогічної діяльності та ін.), у збагаченні цієї науки провідними принципами (поєднання вимогливості та поваги до особистості, ви-